

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS



LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS: Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	274
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiovimą. Represijos

„/.../ Ar buvęs Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorius arba buvęs Vilniaus gubernatorius baronas Palenas 1905 m. lapkričio mėn. davė jums nurodymų neleisti vadinamojo Lietuvių suvažiovimo posėdžių. Jei tai buvo raštiškas potvarkis, prašau man atsiųsti jo kopiją /.../“

(Iš *Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1907.X.24(XI.6) rašto Vilniaus miesto policmeisteriui*)

„/.../ Jokio raštiško potvarkio apie Lietuvių suvažiovimo posėdžių uždraudimą iš nieko nesu gavęs /.../“

(Iš *Vilniaus miesto pirmojo policijos skyriaus viršininko 1907 m. lapkričio mėn. raporto Vilniaus miesto policmeisteriui*).

„О разного рода обществах, акционерных и т. н. товариществах“, Lietuvos VIA, f. 420, ap. 1, b. 941, l. 398–399.

* * *

Vietinė caro valdžia, kaip ir Rusijos vyriausybė, 1905 m. lapkričio mėn. užėmė laukimo poziciją. Karo padėties įvedimas Lenkijoje sukėlė didžiulį nepasitenkinimą visoje Rusijos imperijoje. Todėl bent jau lapkričio 1–20 d. (s. st.) karo padėties įvedimas kituose Rusijos imperijos regionuose, tarp jų – ir Vilniaus bei Kauno gubernijose, negrėsė. Tačiau vietinė caro administracija su didžiuliu nerimu sekė besiplečiantį valstiečių judėjimą. Žinias apie valstiečių veiksmus Vilniaus bei Kauno gubernatoriai ir Vilniaus generalgubernatorius gaudavo pakankamai operatyviai, praslinkus 2–4 dienoms po „antivalstybinių veiksmų“ užfiksavimo⁹⁵.

Apie būsimąjį Lietuvių suvažiovimą vietinė caro valdžia, be jokios abejonės, turėjo išsamią informaciją. „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ ir kiti pranešimai buvo spausdinami „Vilniaus žiniose“. Nors oficialiai laikraštis jau necenzūruotas, tačiau buvo verčiamas į rusų kalbą ir pateikiamas valdžios pareigūnams⁹⁶. Todėl iškyla klausimas: koks buvo vietinės administracijos požiūris į Lietuvių suvažiovimą? Apie tai išliko labai mažai archyvinių duomenų, todėl kai kurie samprotavimai gali būti priskirti hipotetiniams. Vis dėlto turėtų suintriguoti jau vien tas faktas, kad lietuvių politiniai veikėjai, aktyviai dalyvavę Suvažiovimo

darbe, savo atsiminimuose kone vienu balsu teigė vietinę administraciją užėmus palankią poziciją dėl Lietuvių suvažiavimo. Tiesa, „palankumas“ interpretuotas įvairiai. Dalis autorių tai bandė paaiškinti sėkmingais lietuvių politinių veikėjų veiksmais. Pvz., E. Galvanauskas tvirtino, kad valdžia pasimetė ir „nežinojo, ką daryti“⁹⁷, nenustatytas autorius – Suvažiavimas įvyko „valdžios neatsiklausus“⁹⁸, o J. Kriaučiūnas – kad lietuviai susirinkę „be jokio leidimo“⁹⁹.

Kitų liudininkų ir apskritai rašiusių apie Lietuvių suvažiavimą teiginiuose randama aliuzijų į tai, kad Suvažiavimą caro valdžia toleravo (J. Tumas – Suvažiavimas buvęs „pusiau legalus“¹⁰⁰, P. Ruseckas – caro valdžia žinojo apie Suvažiavimą, bet netrukdė nei parengiamiesiems darbams, nei pačiam Suvažiavimui¹⁰¹, A. Smetona, A. Pogodinas, J. Jurginis, V. Merkys¹⁰² ir kt. – caro valdžia netrukdė Suvažiavimui, O Pleirytė-Puidienė ir D. Malinauskas¹⁰³ – A. Frezė buvęs palankus ir net išspausdinęs Suvažiavimo nutarimus valdžios laikraštje „Vilenskij vestnik“). Tačiau tie patys autoriai, taip pat F. Bortkevičienė ir Pr. Klimaitis¹⁰⁴, pripažino, kad Vilniaus generalgubernatorius labai domėjosi Suvažiavimo darbu ir per savo agentus stengėsi surinkti kuo daugiau informacijos.

Pagaliau trečioji autorių grupė tiesiogiai nurodo, jog Suvažiavimui surengti buvo gautas caro valdžios leidimas. Taip aiškino Jonas Vileišis (anot jo, J. Basanavičiui ir J. Kriaučiūnui „atėjo į galvą gera mintis pa-

⁹⁵ Žr. Lietuvos VIA, f. 930, ap. 1, b. 216, 217, 218, 219, 264, 277, 278, 1042, 1048 ir kt. ; f. 1227, ap. 1, b. 149, 173, 175, 208, 214, 243, 248, 250, 252 ir kt.

⁹⁶ О национальном Литовском движении в Ковенской и Виленск. й губерниях (toliau – О национальном Литовском движении), VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 34–34a.

⁹⁷ Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 90.

⁹⁸ ?/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuva*, 1925. XII. 5, nr. 275.

⁹⁹ J. Kriaučiūnas, „1905 m. Didžiojo Vilniaus seimo genezis“, op. cit.

¹⁰⁰ P. Ruseckas, „Aušrininko generolo Jono Bulotos 70 metų sukaktuvių paminėjimas“, *Lietuva*, 1925.IV.30, nr. 96.

¹⁰¹ P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 25.

¹⁰² A. Погодин, „Литовский вопрос в настоящее время“, op. cit., p. 77; A. Smetona, „Prieš melų ginklą“, op. cit.; J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 102, 103; A. Tautavičius, J. Jurginis, V. Merkys, *Vilniaus miesto istorija*, t. 1, p. 353 ir kt. veik.

¹⁰³ O. Pleirytė-Puidienė, „Didžiojo Vilniaus seimo šventė“, op. cit.; D. Malinauskas, „Didžiojo Lietuvių seimo įvykdymo priežastys“, *Lietuva*, 1925.VIII.14, nr. 32.

¹⁰⁴ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“ *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 372–373; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Mūsų rytojais*.

prašyti valdžios leisti Vilniaus lietuvių susivažiavimą“ ir valdžiai buvo nurodytas „visai nekaltas to susivažiavimo tikslas“¹⁰⁵), J. Basanavičius („rusai pradžioje leido susivažiavimą, bet po to atsikvošėjo“¹⁰⁶), A. Bulota, Pr. Būčys¹⁰⁷. Cenzorius A. Itomlenskis vėliau taip pat tvirtino, kad buvo „gautas leidimas Vilniaus seimui“*¹⁰⁸. Apie vykusias derybas dėl Lietuvių suvažiavimo tarp lietuvių politinių veikėjų ir vietinės valdžios galima spręsti iš kai kurių užuominų paties Kauno gubernatoriaus ir Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos valdytojo laiškuose Petrui Vileišiui¹⁰⁹.

Taigi yra tiesioginių ir netiesioginių duomenų, leidžiančių manyti, kad leidimas Suvažiavimui buvo gautas. Galų gale J. Tumo, A. Smetonos, P. Rusecko teiginius taip pat galima interpretuoti kaip įsitikinimą, jog neoficialų valdžios leidimą pavyko gauti. Tačiau ką reiškė gauti valdžios leidimą? Pagal naujus įstatymus valdžia jį galėjo išduoti tik tai tokiu atveju, jeigu Suvažiavimas vyktų uždaroje patalpoje ir nebūtų nukreiptas prieš esamą santvarką. Tačiau tada tai buvo neįmanoma, ypač turint galvoje tuometinę politinę situaciją bei tiek visoje Lietuvoje, tiek ir Vilniaus mieste viešpatavusį chaosą. Todėl visiškai tikėtina, kad J. Basanavičiaus ir Petro Vileišio pastangomis galbūt pavyko gauti neoficialų, žodinių Vilniaus generalgubernatoriaus leidimą surengti Suvažiavimą. Ypač jeigu būsimajam Suvažiavimui caro valdžios akyse buvo suteiktos daugiau kultūrinės funkcijos ir įtikinėta, kad jis nebus masinis.

Juk visoje Rusijos imperijoje tuo metu vyko gausybė suvažiavimų, konferencijų, pasitarimų ir kt. Visų jų kontroliuoti caro valdžia nebesugebėjo. Uždrausti Lietuvių suvažiavimą taip pat buvo neįmanoma, nes Vilniuje tuo metu buvo stiprus revoliucinis judėjimas. Mitingai, demonstracijos, pasitarimai vyko kiekvieną dieną ir Suvažiavimo uždraudimas būtų sukėlus visų revoliucingai nusiteikusių Vilniaus gyventojų nepasitenkinimą. Uždraudus rengti Suvažiavimą Vilniaus miesto salėje, be abejonės, jis būtų įvykęs kitose patalpose. Be to, žinant apie prasidėjusius lietuvių kontaktus su Lietuvos bei Lenkijos lenkais VI Žemietijų suvažiavime ir apie lietuvių Memorandumą, Lietuvių suvažiavimas, caro valdžios manymu, turėjo skatinti lietuvių ir lenkų nacionalinių judėjimų atsiribojimą.

Taigi vietinė administracija, žinodama situaciją Lietuvos kaime, netrukė rengti Lietuvių suvažiavimo ir taip tikėjosi kontroliuoti lietuvių nacionalinį judėjimą. Tačiau paskutinę savaitę prieš Suvažiavimą –

1905.XI.13–20(XI.26–XII.3), stiprėjant valstiečių judėjimui ir aktyviai veikiant Suvažiavimo OK, valdžios nerimas didėjo.

Lapkričio 13–20 d. (s. st.) Vilniaus generalgubernatorius šią kontrolę pamažu prarado. Prieš pat Suvažiavimą svarbiausias vietinei valdžiai iškilęs uždavinys buvo neeskaluoti revoliucinių veiksmų kaime. Būtent tai galėjo atsitikti, jeigu Kauno gubernatoriaus Veriovkino prašymu Kauno gubernijoje būtų įvesta karo padėtis**. Aišku, tai jau būtų buvęs pavėluotas žingsnis, nebegalėjęs sustabdyti spartaus lietuvių tautinio judėjimo politizavimosi Lietuvių suvažiavimo laikotarpiu.

Vis dėlto A. Frezė išbandė visus nesmurtinius tautinio-revoliucinio judėjimo malšinimo būdus. Pirmiausia pabandyta pradėti nedelsiant naikinti kultūrinius apribojimus. 1905.XI.12(25)–XI.18(XII.1) vyko aktyvus susirašinėjimas tarp Vilniaus generalgubernatoriaus, Liaudies švietimo ministro, Vilniaus mokslo apygardos globėjo ir Kauno liaudies mokyklų direktoriaus dėl leidimo dėstyti visus dalykus lietuvių kalba ir užimti vadovaujančias vietas mokytojams lietuviams¹¹⁰. Tačiau iki Suvažiavimo buvo likusios vos kelios dienos, ir Kauno gubernatoriaus

¹⁰⁵ J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.

¹⁰⁶ *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90.

¹⁰⁷ А. Булат, *Литовцы*, p. 20; Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 254.

*Pasak A. Itomlensko, kad „Vilniaus žiniuose“ buvo paskelbtos Suvažiavimo rezoliucijos, čia buvo įžiūrėtas cenzoriaus apsileidimas. Į tai šis pasiaiškino: kam reikėjo leisti Suvažiavimą, kurio rezoliucijų skelbti negalima (žr. A. Itomlenskis, „Cenzūros veikimas Lietuvoje atgavus spaudą“, *Lietuvos žinios*, 1932.I.2, nr. 1.). Reikėtų pažymėti, kad tomis dienomis cenzūros galia buvo menka. Geriausiu atveju, atsižvelgiant į cenzoriaus parodymus, buvo galima konfiskuoti laikraščio tiražą.

¹⁰⁸ A. Itomlenskis, „Cenzūros veikimas Lietuvoje atgavus spaudą“, op. cit.

¹⁰⁹ Vilniaus, Kauno ir Gardino general-gubernatoriaus kanceliarijos valdytojas P. Vileišiui. 1905. XI. 22(XII. 5), О национальном Литовском движении, l. 28; K. Stiklius, „Kauno gubernatorius Veriovkinas 1905 metais“, *Lietuvos žinios*, 1931.III.11, nr. 56.

**Kauno žemės ūkio draugija, atstovaujama žymiausių Lietuvos dvarininkų, 1905.XI.19 (XII.2) kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, prašydama neįvesti Kauno gubernijoje karo padėties ir patenkinti valstiečių reikalavimus, kurie esą yra teisėti. (Kauno ūkiškosios draugijos nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276; Taip pat: „О национальном Литовском движении в Ковенской и Виленской губерниях“, VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 68–69). XI.20(XII.3) generalgubernatoriaus kanceliarijai davus Kauno gub. žemės ūkio draugijai oficialų atsakymą, kur buvo teigiama, kad karo padėtis nebus įvesta, pavyko nuraminti Kauno gubernijos dvarininkus (Žr. „О национальном Литовском движении“, op. cit., l. 67).

¹¹⁰ О национальном Литовском движении, l. 5–13, 24, 71–72.

prašymas 1905.XI.18(XII.1) Vilniaus generalgubernatoriui leisti išspausdinti „Vilniaus žiniuose“ kreipimąsi į lietuvių tautą, raginantį nutraukti „priešvalstybinius veiksmus“¹¹¹, jau buvo pavėluotas. Tą pačią dieną, leidus generalgubernatoriui, Kauno gubernatorius nusiuntė laišką Petruui Vileišiui, prašydamas išspausdinti minėtą kreipimąsi „Vilniaus žiniuose“¹¹². Petras Vileišis nepabūgo delsti iki Suvažiavimo pabaigos. Šis kreipimasis „Vilniaus žiniuose“ pasirodė tik po Suvažiavimo¹¹³, greta Vilniaus generalgubernatoriaus kreipimosi.

Vilniaus generalgubernatorius ir Kauno gubernatorius dar bandė paveikti lietuvių visuomenę per dvasininkiją. Buvo kreiptasi į Žemaitijos vyskupą M. Paliulionį, prašant nuraminti išitraukusius į tautinį judėjimą kunigus ir priversti juos paveikti vis labiau įsisiautėjančius valstiečius bei kartais jiems vadovaujančius Lietuvos dvarininkus¹¹⁴.

Kad Lietuvių suvažiavimas bus didelio masto renginys, vietinei administracijai tapo aišku 1905.XI.19–20(XII.2–3), kai Vilnių užplūdo Suvažiavimo delegatai. Suvažiavimo OK, prisibijodamas konflikto su policija, taip pat galimų provokacijų, suorganizavo apsaugą, kurią, pasak J. Gabrio, sudarė 15 brauningais ginkluotų suvalkiečių¹¹⁵. Tačiau policijos agentams nebuvo sunku prasibrauti į Suvažiavimo salę, nes dėl didelio dalyvių skaičiaus kontroliuoti visų įeinančių ir išėinančių tapo neįmanoma. Policija akylai sekė Suvažiavimo darbą ir apie jo eigą kelis kartus per dieną pranešinėjo Policijos departamentui bei generalgubernatoriaus kanceliarijai¹¹⁶.

Sprendžiant iš agentų parodymų, vietinės administracijos pareigūnai apie Suvažiavimą gavo kiek iškreiptą informaciją. Agentai, galbūt ne visi gerai supratę lietuviškai, painiojo Suvažiavime pasakytų kalbų turinį su Suvažiavimo nutarimais, t. y. kai kurias kalbas jie kvalifikavo kaip nutarimus¹¹⁷. Buvo perdėti lietuvių reikalavimai apie rusų valdininkų ištrėmimą, visų cerkvių ir bažnyčių, paverstų cerkvėmis, sugražinimą, absoliučiai visų rusams per 40 metų (nuo 1864 m.) atitekusių žemių grąžinimą. Diskusijos dėl ginkluotos kovos kvalifikuotos kaip oficiali Suvažiavimo rezoliucija, nedrąsūs pareiškimai apie vienijimąsi su kitomis Rusijos imperijos tautomis apibūdinti kaip konkretūs veiksmai siekiant nustatyti su jomis glaudžius santykius. Taip pat būta bandymų Lietuvių suvažiavimui „suteikti“ socialdemokratinį pobūdį¹¹⁸. Todėl visiškai suprantama Vilniaus generalgubernatoriaus reakcija siekiant neutralizuoti Suvažiavimo poveikį lietuvių visuomenei. Juo labiau kad buvo gauta naujos informacijos apie neramumus Kauno gubernijoje¹¹⁹. Dar Suvažiavimo posėdžių metu policijos agentai bandė susisiekti su

J. Basanavičiumi. F. Bortkevičienės teigimu, generalgubernatoriui „matyt, buvo pranešta apie viešpataujantį ūpą ir jisai norėjo paveikti, kad tie nutarimai neišeitų labai raudoni ir kelis kartus siuntinėjo labai mandagius valdininkus, kurie būtinai norėjo su J. Basanavičiumi pasikalbėti“¹²⁰. Vis dėlto tvarkdariams pavyko J. Basanavičių apsaugoti nuo pokalbių su valdžios atstovais. Kita vertus, antrąją Suvažiovimo dieną generalgubernatorius per Petrą Vileišį bandė tiesiogiai kreiptis į Suvažiovimą. Petrui Vileišiui buvo perduota A. Frezės telegramos Liaudies švietimo ministrui kopija¹²¹. Telegramoje teigiama, kad lietuvių reikalavimai dėl lietuviškų mokyklų yra teisėti, ir siūloma, kad pradinėse mokyklose lietuvių kalba būtų įvesta kaip dėstomoji*¹²².

¹¹¹ Kauno gubernatoriaus pranešimas Vilniaus general-gubernatoriui 1905.XI.18(XII.1), О национальном Литовском движении, l. 25–26.

¹¹² K. Stiklius, „Kauno gubernatorius Veriovkinas 1905 metais“, op. cit.

¹¹³ Nuo Kauno gubernatoriaus (Išleistas pereitą savaitę), *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII.8), nr. 277.

¹¹⁴ Kauno gubernatorius – žemaičių vyskupui M. Paliulioniui. 1905.XI.20(XII.3), Некоторые дела о революционном движении 1905–1906 г. г., VIA, f. 696, ap. 2, b. 327, l. 60, 63; Vilniaus generalgubernatorius – žemaičių vyskupui M. Paliulioniui. 1905. XI. 23(XII. 6), ibidem, l. 140–142.

¹¹⁵ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 9, p. 271; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 78–79; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 342.

¹¹⁶ Резолюция литовского собрания в гор. Вильне, О национальном Литовском движении, l. 33; J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, *Lietuva*, 1925.XII.17, nr. 284; F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojūs*; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 372–373; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 9, p. 271; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 78–79 ir kt. veik.

¹¹⁷ Резолюция литовского собрания в гор. Вильне, О национальном Литовском движении, l. 33.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 373.

¹²⁰ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; Z. Toliušis, „Felicija Bortkevičienė“, MAB RS, f. 29-1923, l. 11.

¹²¹ J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 372–373.

*Buvo išdėstyti ir kiti, ne tokie reikšmingi reikalavimų punktai.

¹²² Vilniaus, Kauno ir Gardino general-gubernatorius – Liaudies švietimo ministrui 1905.XI.22(XII.5), О национальном Литовском движении, l. 28, 32; Vilniaus, Kauno ir Gardino general-gubernatorius – žmonių švietimo ministrui (Telegrama), *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7).

Paaikškėjus, kad Suvažiavimas ir Lietuvos kaime vyraujančios nuotaikos nedaug kuo skiriasi, kad kaime laukiama grįžtančių Suvažiavimo delegatų, Vilniaus generalgubernatorius jau kitą dieną – 1905.XI.23 (XII.6) kreipėsi į Lietuvos gyventojus*¹²³. Tai buvo paskutinis bandymas apsieiti be represijų. Neneigiant kai kurių lietuvių tautinio judėjimo reikalavimų teisėtumo, buvo išdėstyta dviprasmiška juridinė situacija, susidariusi po spalio 17(30) d. manifesto paskelbimo, kai liko galioti didesnė dalis senųjų įstatymų. Svarbiausią dėmesį generalgubernatorius sutelkė į būsimąjį valstybinės valdžios organą, kuris turįs aprobuoti visus naujuosius įstatymus – Valstybės dūmą. Vis dėlto šis A. Frezės kreipimasis buvo daugiau paties generalgubernatoriaus pasiteisinimas caro valdžios akyse. Lietuvių visuomenė jį įvertino kaip didžiulį savo laimėjimą ir priverstinę vietinės Rusijos valdžios nuolaidą. Generolas A. Frezė 1905.XI.23(XII.6) skubiai išvyko į Peterburgą gauti naujų nurodymų¹²⁴.

Išvykus generalgubernatoriui, vietinės caro valdžios politika nepasikeitė. Buvo stengiamasi išspręsti lietuviškų mokyklų klausimą, tačiau kol kas vyko tik susirašinėjimas tarp vietinių pareigūnų¹²⁵, o prie konkrečių veiksmų nepereita.

Pradėjus vykdyti Lietuvių suvažiavimo nutarimus, vietinei administracijai, ypač po 1905.XI.27(XII.10), tapo aišku, kad taikiais metodais lietuvių judėjimo nepavyks numalšinti. Paskutinėmis lapkričio mėn. (s. st.) dienomis iš Peterburgo grįžęs generalgubernatorius A. Frezė taip pat įsitikino deklaratyvių priemonių neveiksmingumu. Trūkstant duomenų, sunku tiksliai nustatyti, kokias instrukcijas A. Frezė gavo Peterburge. Juk išvykdamas generalgubernatorius dar nežinojo, koks bus Suvažiavimo poveikis lietuvių visuomenei. Sprendžiant iš tolesnės politinės situacijos klostymosi ir gruodžio mėn. pradžioje prasidėjusių represijų, A. Frezei, matyt, buvo garantuota, kad kilus masiniam prieš valdžią nukreiptam judėjimui, jam bus suteikta karinė pagalba ir platūs įgaliojimai. Galbūt nebuvo susitarta tik dėl terminų, nes karinės jėgos trūko tiek imperijos centre, tiek ir provincijose.

Siekiant argumentuoti karinių priemonių būtinumą, lietuvių tautiniam judėjimui Rusijos bei Lietuvos visuomenės akyse buvo pabandyta „suteikti“ antirusišką pobūdį. Vietinei caro valdžiai tai neblogai pavyko. Buvo inspiruotos Mažeikių, Ventos, Liepojos, Kaišiadorių, Radviliškio, Kalkūnų ir kt. geležinkelio stočių valdininkų telegramos Kauno gubernatoriui, Vilniaus generalgubernatoriui, Žemaičių ir Vilniaus vyskupams, kuriose skelbta, kad lietuviai naikina viską, kas rusiška, griaua

mokyklas ir valdžios įstaigas, kunigai agituoja atimti rusų cerkves ir išvaryti visus rusus iš Lietuvos¹²⁶. Tuo pat metu – 1905.XI.25(XII.8) Kauno gubernatorius Veriovkinas siunčia telegramą į Peterburgą, kur nurodoma, kad valstiečiai grasina plėšti dvarus¹²⁷.

Netrukus šią dezinformaciją jau naudojo vietiniai rusų laikraščiai. Be to, pradėta falsifikuoti Lietuvių suvažiavimo nutarimus. Teigiama, esą Suvažiavime buvo nuspręsta apginkluoti visą Lietuvą, išvaryti visus rusus, atimti iš jų visus dvarus, įsigytus po 1863 m., bei cerkves ir t. t. Jau tuomet J. Basanavičius įtarė, kad ši valdžios sukelta isterija buvo reikalinga karinei padėčiai įvesti¹²⁸.

Tačiau vietinė caro valdžia dar delsė. Trūko karinės jėgos, be to, buvo renkama informacija apie svarbiausius tautinio–revoliucinio judėjimo židinius. Rusijos valdžia to meto revoliucinį pakilimą ir „antivyriausybinus veiksmus“ kaime aiškino tik kaip Lietuvių suvažiavimo rezultata¹²⁹. Tai pripažino ir Suvalkų bei Kauno gubernijos valdžia¹³⁰. Archyvinė medžiaga rodo, kad vietinė administracija buvo labai gerai informuojama apie įvykius Lietuvos kaime. Netgi buvo fiksuoti tautinio revoliucinio judėjimo ypatumai. Jau paskutinėmis lapkričio dienomis vietiniams caro pareigūnams tapo aišku, kad valsčių valdybos nebe-funkcionuoja¹³¹, o kur dar jos nepašalintos – vis tiek yra neveiksmingos, nes įbaugintos įvykių kaimyniniuose valsčiuose. Kitas dalykas – visur buvo pabrėžiama, jog lietuvių judėjimas kaime yra programinis,

*Žr. priedą Nr. 14.

¹²³ Vilniaus, Kauno ir Gardino General-Gubernatoriaus apskelbimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII. 8), nr. 277.

¹²⁴ О национальном Литовском движении, l. 44.

¹²⁵ Ibidem, p. 65–66.

¹²⁶ Ibidem, l. 65–66; Žinios iš Lietuvos, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 12; Žinios iš Lietuvos. „Maištas Lietuvoje“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.15(29), nr. 2, p. 26–27; „Vyrai, nenusiminkim!“, *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8, p. 177 ir kt. veik.

¹²⁷ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 184–185.

¹²⁸ J. Basanavičius, „Prie lietuvių susivažiavimo nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286.

¹²⁹ Из отчёта Сувалкского губернатора за 1905 г. Николаю II о революционном движении крестьянства Сувалкской губернии, Революция 1905–1907 г. г. в Литве, p. 415; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 85.

¹³⁰ О национальном Литовском движении, l. 122, 124 ir kt.

¹³¹ О лицах, принадлежащих в тайных организациях, Lietuvos VIA, f. 930, ap. 1, b. 1042, l. 11.

organizuotas¹³². Be abejonės, bendri lietuvių inteligentijos ir valstietijos veiksmai kėlė didžiulę vietinės administracijos baimę. Juo labiau kad prasidėjus ginkluotoms akcijoms, neabejotinai ėmė vyrauti lietuvių politinės partijos (LSDP, LVS, LDP)¹³³. Rusijos administracija, siekdama atriboti lietuvius ir Lietuvos bei Lenkijos lenkus, anksčiau buvo priversta skatinti lietuvių tautinį judėjimą ir pagal išgales stengėsi jį daugiau nukreipti kultūrine vage. Dabar, kai buvo pereita prie radikalių (net ginkluotų) kovos priemonių, lietuvių ir lenkų nesantaikos kurstymas laikinai tapo antraeilium dalyku. Svarbiausias uždavinys buvo apriboti „maišto Lietuvoje“ plitimą bei lietuvių radikaliųjų partijų įtaką. Juolab kad ir valdžiai aiškėjo, jog po Lietuvių suvažiavimo prasidėjęs naujas revoliucinis pakilimas jau fiksuoja ne tik maištingas Lietuvos kaimo žmonių nuotaikas, bet ir rodo naują, aukštesnę valstiečių savimonės lygį¹³⁴. Lietuvių visuomenės jau nebeveikė nei Kauno gubernatoriaus, nei Vilniaus generalgubernatoriaus atsišaukimai. Vietinė administracija suvokė, kad tik ginkluota jėga galima išlaikyti valdžią¹³⁵.

Jau minėjome apie caro valdžios pastangas lietuvių nacionalinį judėjimą pristatyti kaip grynai antirusišką. Pačioje lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn. pr. (s. st.) buvo žengtas dar vienas žingsnis. Suvalkų gub. (Marijampolėje) 1905.XI.29(XII.11), pirmininkaujant laikinajam Suvalkų generalgubernatoriui, įvyko Suvalkų gub. lietuviškų valsčių viršininkų, teisminės valdžios ir dislokuotos kariuomenės vadų pasitarimas, kuriame buvo nutarta, jog taikiomis priemonėmis prieš valstiečių judėjimą kovoti neįmanoma. 1905.XI.30(XII.12) oficialus šio pasitarimo nutarimas buvo nusiųstas Varšuvos generalgubernatoriui, prašant įvesti karo padėtį Vladislavovo (Naumiesčio), Vilkaviškio, Kalvarijos bei Marijampolės apskrityse. Veikta buvo operatyviai. Jau 1905.XII.4(17) išleistas caro įsakas, kuriuo remiantis 1905.XII.9(22) visoje Suvalkų gub. vėl buvo įvesta karo padėtis¹³⁶. Be to, Suvalkų generalgubernatorius 1905.XII.10(23) kreipėsi į gyventojus, reikalaujamas per 3 dienas atkurti senąsias valsčių valdybas ir seną tvarką. Kitaip grėsė 3 tūkst. rb bauda¹³⁷.

Kauno gub. apsieita be karo padėties įvedimo. Tačiau, panašiai kaip ir Suvalkų gub., 1905.XII.8(21) Kauno gub. valdyboje buvo apsvarstyta susidariusi padėtis ir nutarta, kad naujos valsčių valdybos bei nauji teismai negali būti pripažinti dėl jų „dorovinių savybių“ (t. y. todėl, kad valdžia pakeista savavališkai) ir jų veikla turi būti sustabdyta¹³⁸. Kaip matome, Kauno gubernijoje veikta šiek tiek subtiliau.

Taigi vietinė Rusijos valdžia būtinumą imtis represijų dabar jau grindė ne tik antirusišku lietuvių judėjimo pobūdžiu, bet ir savavališkais Lietuvos kaimo gyventojų veiksmais ir, be abejo, nesugebėjimu jų nuslopinti taikiomis priemonėmis. Tai reiškė, kad pavienės baudžiamosios akcijos, vykdytos gruodžio mėn. 1–10 d. (s. st.)¹³⁹, turi peraugti į masines represijas Kauno bei Suvalkų gubernijose.

Instrukcija baudžiamiesiems būriams, patvirtinta Vilniaus generalgubernatoriaus, buvo išleista tik 1905.XII.13(26)¹⁴⁰, t. y. jau prasidėjus masinėms represijoms. Tai rodo, jog A. Frezė delsė kiek tiktai leido galimybės. Nors, kaip jau minėjome, pavienės baudžiamosios akcijos vyko nuo lapkričio pab.–gruodžio mėn. pr., tačiau dar nebuvo planingo, koordinuoto tautinio-revoliucinio judėjimo malšinimo. Tai dar kartą patvirtina, jog represijoms buvo kruopščiai ruošiamasi. Tarp 1905 m. gruodžio mėn. dokumentų galima rasti 1905.XII.5(18) Rusijos vidaus reikalų ministerijos valdytojo P. Durnovo pranešimą Vilniaus generalgubernatoriui apie tai, kad Nikolajus II, patvirtindamas karinės padėties įvedimą Suvalkų gub. lietuviškuose valsčiuose*, parašėte užrašė: „Juk Kauno gubernijoje taip pat /gyvena/ lietuviai“¹⁴¹. Tai rodo, pirma,

¹³² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 85–86.

¹³³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 364.

¹³⁴ Об участии римско-католического духовенства в Литовском национальном движении, *op. cit.*, l. 57–58.

¹³⁵ О национальном Литовском движении, l. 109, 123–124 ir kt.

¹³⁶ Из отчёта Сувалкского губернатора за 1905 г. Николаю II, *op. cit.*, p. 415–416; A. Tyla, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, *op. cit.*, p. 89–90.

¹³⁷ Suvalkų general-gubernatoriaus atsisaukimas į lietuvius, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.I.5(18), nr. 3, p. 48–49; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 117.

¹³⁸ A. Tyla, *ibidem*, p. 117.

¹³⁹ *Революция 1905–1907 г. г. в Ливонии*, p. 368, 371 ir kt.; Žinios iš Lietuvos. Kauno gubernija, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 3, p. 91–92; V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, *op. cit.*, p. 333, 337, 340, 342 ir kt. veik.

¹⁴⁰ Инструкция летучим карательным отрядам, посланным в Ковенскую губернию для подавления революционного движения среди крестьянства, утвержденная генерал-губернатором (1905 г., 13 декабря), *Революция 1905–1907 г. г. в Ливонии*, p. 378.

*Varšuvos generalgubernatoriaus 1905.XII.9(22) potvarkiu karinė padėtis įvesta ne tik lietuviškuose Suvalkų gub. apskrityse, bet ir visoje Suvalkų gubernijoje.

¹⁴¹ Уведомление управляющего Министерством внутренних дел виленскому генерал-губернатору о резолюции Николая II на докладе по необходимости введения военного положения в Литовских уездах Сувалкской губернии (1905 г., 5 декабря), *Революция 1905–1907 г. г. в Ливонии*, p. 373.

kad caras apie įvykius Lietuvoje buvo nepakankamai informuotas. Antra, hipotetiškai galima teigti – Vilniaus generalgubernatorius savo poziciją, matyt, derino su pačiu Ministrų Tarybos pirmininku S. Vite. Juk iš karto gali kilti klausimas, kodėl Suvalkų gub. įvedama karo padėtis, o Kauno gub. – ne. Tiesa, Suvalkų gub. valdžia pati prašė įvesti karo padėtį. Kauno gubernatorius Veriovkinas irgi puoselėjo tokius planus, tačiau A. Frezė jam neleido to įgyvendinti. Tačiau kaip tada paaiškinti faktą, jog Kauno gubernijoje, net neįvedus karinės padėties, su tautiniu revoliuciniu judėjimu buvo susidorojama ir ryžtingiau, ir žiauriau negu Suvalkų gubernijoje. Šia proga nereikėtų pamiršti, kad A. Frezė kartu buvo ir Vilniaus karo apygardos kariuomenės vadas. Būtent jis paskyrė Gulkovskį laikinuoju Suvalkų generalgubernatoriumi¹⁴², t. y. civilinės valdžios funkcijų vykdytoju (krašto saugumo klausimais jis liko pavaldus Varšuvos generalgubernatoriui). Taigi administraciniu požiūriu Vilniaus generalgubernija 1905 m. pab.–1906 m. pr. buvo glaudžiai susijusi su Suvalkų gub. valdžia. Skirtingo administracinio statuso suteikimą Kauno ir Suvalkų gubernijoms galima būtų paaiškinti kaip naudojimąsi administraciniu suskirstymu siekiant pabandyti suskaldyti lietuvių tautinį-revoliucinį judėjimą Kauno ir Suvalkų gubernijose. Pirmiausia Suvalkų gub. buvo daugiau dislokuota kariuomenės, be to, „lietuviškos apskritys“ užėmė gana nedidelę teritoriją, todėl ją buvo lengviau kontroliuoti. Įvedus karo padėtį, buvo labai apribotas gubernijos gyventojų, kartu ir agitatorių, mobilumas. Taip pat buvo tikimasi, kad į Suvalkų gub. bus galima permesti karinius dalinius iš kitų Pavyslio krašto gubernijų. Kitas dalykas – Suvalkų gub., kurioje greičiau buvo galima įvesti griežtą vietos gyventojų kontrolę, tapo savotišku kordonu tarp Lenkijos gubernijų ir Kauno gubernijos. Tai rodo, jog bijota grandininės reakcijos, galinčios sukurti prielaidas susivienyti Lenkijos ir Lietuvos politinėms jėgoms.

Caro valdžia žinojo, kad lietuvių tautinio-revoliucinio judėjimo epicentras yra ne Suvalkų, o Kauno gubernija. Todėl, parengus prielaidas bekylančiam ginkluotam pasipriešinimui Suvalkijoje užgniaužti, svarbiausias dėmesys sutelktas į įvykius Kauno gubernijoje. Karo padėtis čia nebuvo įvesta neatsitiktinai*. Pirmiausia, neturėta pakankamai karinės jėgos. Antra, bijota radikaliųjų lietuvių partijų suaktyvėjimo („tai gali būti kraštutinių partijų laimėjimas“)¹⁴³. Kitas dalykas – 1905.XII.13(26) speciali slapta instrukcija, tapusi savotišku privalomuoju potvarkiu, baudžiamiesiems būriams suteikė daug didesnius įgaliojimus negu karo padėties sąlygomis. Instrukcija buvo suformuluota labai aiškiai, nurodyti

konkretūs veiksmai, netgi numatytos priemonės tuo atveju, jeigu atkakliai pasipriešintų ginkluoti valstiečių būriai. Iš esmės ši instrukcija rodo, kad baudžiamųjų būrių tikslas – užgniaužti bręstantį ginkluotą sukilimą. Būriai dažniausiai buvo formuojami iš dragūnų bei raitosios artillerijos ir pėstininkų. Jų maršrutai liudijo apie operatyviai gaunamą informaciją iš apskričių centrų. Baudžiamosios rinktinės buvo pasiūstos į visas Kauno gub. apskritis, tačiau daugiausia kariuomenės dalyvavo malšinant tautinį-revoliucinį judėjimą Ukmergės ir Telšių, kiek mažiau – Zarasų, Šiaulių ir Panevėžio apskrityse. Baudžiamieji būriai mažiau siautėjo Kauno ir Raseinių apskrityse, kur buvo sąlygiškai ramiau¹⁴⁴.

Istoriografijoje kol kas nebuvo atkreiptas dėmesys į savotišką baudžiamųjų būrių taktiką. Ji buvo panaši į anksčiau aprašytą bandymą suskaldyti tautinį-revoliucinį judėjimą Kauno ir Suvalkų gubernijose. Baudžiamosios rinktinės atskirose Kauno gub. apskrityse veikė taip, kad šios apskritys būtų viena nuo kitos atribotos ir ginkluoti valstiečių būriai negalėtų vienytis. Todėl svarbiausias dėmesys ir buvo sukonzentruotas į Telšių, Ukmergės ir Zarasų, Panevėžio ir Šiaulių apskritis, iš kur vos prasidėję ginkluoti veiksmai galėjo plisti į tas apskritis bei tuos valsčius, kur valstiečių judėjimas buvo silpnesnis. Tačiau atskirų baudžiamųjų būrių maršrutai neapsiribojo viena apskritimi. Kariniai daliniai buvo nedideli ir mobilūs, todėl apskričių ribos dažnai buvo peržengiamos, o kartais rengiamos bendros operacijos su kaimyninėse apskrityse veikusiais būriais.

Toks kariuomenės dalinių judrumas apribojo tolesnį ginkluotų veiksmų plitimą. Juolab kad baudžiamieji būriai apskričių „susikaldymo“ principą taikė ir valsčiams bei kaimams. Tokia taktika buvo numatyta instrukcijoje baudžiamiesiems būriams¹⁴⁵. Svarbiausias šių būrių tikslas – „atstatyti tvarką tose vietose, kur ji buvo pažeista“¹⁴⁶. Todėl netikėtai

¹⁴² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 79.

*Teisę Vilniaus generalgubernatoriui įvesti karinę padėtį Vilniaus generalgubernijoje Nikolajus II buvo suteikęs dar 1905.X.18(31), (*Ж. Революция 1905–1907 г. в Литве*, p. 383).

¹⁴³ Донесение виленского генерал-губернатора Министру внутренних дел о посылке летучих карательных отрядов для подавления революционного движения среди крестьянства Ковенской губернии (1905 г., 18 декабря), *Революция 1905–1907 г. в Литве*, p. 383.

¹⁴⁴ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, *op. cit.*, p. 321–322.

¹⁴⁵ Žr. 140 išnašą.

¹⁴⁶ Ibidem.

pasirodęs baudžiamasis būrys turėjęs apsupti vietovę ir paskelbti gyventojams ultimatumą: 1) išduoti svarbiausius kurstytojus, 2) atiduoti ginklus, 3) atkurti teisėtą valdžią. Gyventojams priešinant, numatyta veikti jėga, o prireikus – ginklu. Svarbiausias dėmesys sutelktas „kursytojams ir agitatoriams“ suimti, blogiausiu atveju netgi numatyta naikinti jų namus. Atlikus šiuos veiksmus, kitas žingsnis – senosios vietinės valdžios gražinimas. Tiesa, rekomenduojama dėl to tartis su vietiniais gyventojais, jei jie „paklusnūs“¹⁴⁷. Buvo numatyti ir konkretūs veiksmai atkuriant valsčiaus tvarką¹⁴⁸.

A. Frezės numatyta taktika pasiteisino. Baudžiamųjų būrių akcijos buvo sėkmingos. Veikiama buvo tiksliai pagal instrukcijas. Šias akcijas koordinavo Vilniaus generalgubernatorius ir Kauno gubernatorius¹⁴⁹. Kaip minėta, buvo gaunama pakankamai tiksli informacija apie įvykius Lietuvos kaime. Kaip tik agentūros dėka pavykdavo sužinoti apie Lietuvos suvažiavimo dalyvius ir aktyviausius jo nutarimų platintojus.

Vilniaus generalgubernatorius 1905.XII.17(30) įsaku leido Kauno gubernatoriui revoliucinio judėjimo apimtuose rajonuose pačiam bausti aukščiausiomis administracinėmis bausmėmis (iki 3 mėn. arešto ir iki 500 rb bauda) visų gubernijoje veikiančių privalomųjų potvarkių pažeidėjus¹⁵⁰. Baudžiamieji būriai turėjo teisę savo nuožiūra areštuoti bet kurios asmenis, skirti baudas ar rekvizuoti gyventojų turą¹⁵¹.

Būriai, atvykę į valsčių, reikalavė išduoti svarbiausius kurstytojus ir atiduoti ginklus. Gyventojams atsisakius tai padaryti, agentų pagalba buvo areštuojami Lietuvos suvažiavimo dalyviai ir pasižymėję agitatoriai, valstiečių namuose daromos kratos, atimami ginklai bei proklamacijos, jėga išreikalaujami mokesčiai, patrankų sviediniais susprogdinami pabėgusių agitatorių namai, nepaklusniems miesteliams ar kaimams uždedamos iki 3 tūkst. rb baudos¹⁵². Stengtasi, kad baudžiamieji būriai vykdomų akcijų metu visada būtų gausesnį už valstiečių būrius¹⁵³. Ginkluoti valstiečių būriai, sėkmingai veikę iki baudžiamųjų akcijų, joms prasidėjus, aktyviai nepasipriešino. Atvirų mūšių su kariuomene apskritai vengta, dažniausiai jų veiksmai buvo nukreipti prieš pavienius caro valdžios pareigūnus arba nedidelius, iš kelių žmonių susidedančius būrelius, atsilikusius nuo baudžiamųjų būrių. Pasirodžius kariuomenei, ginkluoti valstiečių būriai dažniausiai slapstėsi miškuose laukdami, kol baudžiamieji būriai persikels į kitus valsčius. Tokia kovos forma A. Frezei kėlė didelį nerimą. Netgi sugražinus senąją valdžią valsčiuose, vos tik pasitraukus caro kariuomenei, dažnai po kelių dienų vėl buvo kuriama valsčių savivalda. Todėl A. Frezė, turėdamas galvoje, kad vei-

kia tik 5 dideli baudžiamieji būriai, prašė daugiau karinės jėgos, dar kartą akcentuodamas, jog būtų klaidinga įvesti karinę padėtį¹⁵⁴. Jo nuomone, to negalima daryti ir dėl nepakankamo kariuomenės skaičiaus bei galimos radikaliųjų partijų atsakomosios reakcijos į karinės padėties įvedimą. A. Frezė šito prisibijojo žinodamas apie brutalų baudžiamųjų būrių susidorojimą su vietiniais gyventojais šiaurės Lietuvoje¹⁵⁵. Todėl buvo stengiamasi nuraminti ir sentikius, kurie siūlėsi organizuoti savo „družinas“ prieš „litvinų“ judėjimą¹⁵⁶.

1906 m. sausio mėn. kariuomenės skaičius Kauno gub. šiek tiek padidėjo¹⁵⁷. Baudžiamieji būriai sausio mėn. jau vykdė pakartotines operacijas. Istoriografijoje įsigalėjusi nuomonė, jog svarbiausią vaidmenį slopinant judėjimą Lietuvos kaime suvaidino 1906 m. sausio mėn. pradžioje naujuoju Vilniaus generalgubernatoriumi paskirtas K. Kšivickis¹⁵⁸. Pripažįstame šio naujojo valdžios atstovo prioritetą žiauriomis priemonėmis slopinti revoliucinį judėjimą (jis suaktyvino represijas, o jo išleisti privalomieji potvarkiai sugriežtino Vilniaus generalgubernijos gyventojų kontrolę)¹⁵⁹. Vis dėlto K. Kšivickis tik pratęsė A. Frezės

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, op. cit., p. 323.

¹⁴⁹ Ibidem, p. 322.

¹⁵⁰ A. Tyla, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, op. cit., p. 82–83.

¹⁵¹ Žr. 140 išnašą.

¹⁵² J. Kaunas, „Maištų ramdymas“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.30(I.12), nr. 298; Eš-ys /A. Vėgėlė/, „Kaip yra ramdoma Lietuva“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.31(I.13), nr. 299; Taip pat *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 1, 3, 10, 11, 12 ir t. t.; *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, 1906, nr. 1–4; *Varpas*, 1905, nr. 11/12; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 1–13 ir kt.; *Lietuvos žinios*, 1931, nr. 27, 28, 31, 34, 46, 49, 58, 67 ir kt.; K. ?/, „Baudžiamieji būriai“, *Socialdemokratas*, 1925. XII. 3, nr. 47; V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, op. cit., p. 332–333, 335–338, 340–344; L. Gira, „Atsiminimai ir įspūdžiai iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, *Lietuvos aidas*, 1918.I.1, nr. 1; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 46–48; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 118–119; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 370–377; *Революция 1905–1907 г. в Ливонии*, p. 383–385 ir kt. veik.

¹⁵³ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, op. cit., p. 323.

¹⁵⁴ Žr. 143 išnašą.

¹⁵⁵ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, p. 324.

¹⁵⁶ Ibidem, p. 326, 328.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 322.

¹⁵⁸ P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus seimas. 1905–1930*, p. 46; J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojūs“, op. cit., p. 272 ir kt. veik.

¹⁵⁹ A. Tyla, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, op. cit., p. 84.

politiką. Apskritai A. Frezės atleidimas atrodo keistas, žinant apie sėkmingas baudžiamųjų būrių akcijas 1905 m. gruodžio 10–30 d. (s. st.), kurias tiesiogiai koordinavo pats generalgubernatorius.

Neaptikus archyvinių duomenų apie A. Frezės atsistatydinimo priežastis, sunku spręsti, ar tai buvo bausmė už nesugebėjimą (ar nenorą) sutrukdyti Lietuvių suvažiavimą, ar jo paties nenoras toliau kompromituoti save kaip svarbiausią „maišto Lietuvoje“ slopintoją. Turint galvoje strateginę Rusijos politiką „Šiaurės Vakarų krašte“, neoficialus leidimas surengti Lietuvių suvažiavimą buvo klaida, nes iš esmės lietuvių nacionaliniam judėjimui leista pereiti į kokybiškai naują būseną, kai tautos politinių tikslų konstitutavimasis tampa neatskiriamas nuo etnosocialinės integracijos proceso. Tai patvirtino ir po Suvažiavimo prasidėję ginkluoti veiksmai. Taigi A. Frezės atleidimas būtų lyg ir motyvuotas. Tačiau neabejotina, kad bet kokie bandymai uždrausti Lietuvių suvažiavimą būtų pasibaigę nesėkmingai. Todėl, matyt, generalgubernatorių kaita buvo susijusi su galutiniu carizmo posūkiu į masines represijas. A. Frezės lankstumas tuomet jau buvo neberekalingas. 1905 m. gruodžio mėn. jis dar paliktas savo poste, nes caro valdžia nesijautė stipri šiame geopolitiškai svarbiame regione. Reikėjo žmogaus, žinančio krašto specifiką ir sugebančio savarankiškai, tiesa, laikantis bendrų rusifikacinių principų, orientuotis bet kokioje politinėje situacijoje ir netgi galinčio šiek tiek koreguoti caro vyriausybės politiką priklausomai nuo greitai besikeičiančios politinės padėties. Vis dėlto šie samprotavimai lieka hipotetiški.

Vertas dėmesio dar vienas faktas, rodantis vietinės caro administracijos diferencijuotą požiūrį į lietuvių visuomenę. 1905.XII.11(24) vietinė valdžia staiga tarsi ėmėsi priemonių prieš Lietuvių suvažiavimo organizatorius. Buvo areštuoti tautininkas Antanas Vileišis ir LDP narys J. Bortkevičius*, padarytos kratos pas Joną ir Petrą Vileišius, A. Domaševičių, taip pat „Vilniaus žinių“ redakcijoje¹⁶⁰. Ką tai galėjo reikšti? Istoriografijoje teigiama, kad tai buvo masinių represijų tąsa, šiuokart palietusi ir lietuvių inteligentiją¹⁶¹. Tačiau kodėl represijų nesiimta tuoj po Suvažiavimo? Juk didelė dalis lietuvių politikų tuomet buvo Vilniuje, dauguma jų net nesislapstė. Policija žinojo, kur jie gyvena, ir neretai juos sekė. Be to, juk šios tariamos represijos palietė tik nedidelę Vilniaus lietuvių inteligentijos dalį.

Tuomet dažniausiai buvo represuojami asmenys, tiesiogiai dalyvavę revoliucinėse akcijose Lietuvos kaime. Dažniausiai tai buvo LSDP, LVS ir LMS nariai. Galima iškelti hipotezę, kad vietinė caro valdžia nesiėmė

masinių represijų prieš lietuvių konservatorius (tautininkus bei krikščionis demokratų) ir dalį radikalų (t. y. LDP, kurios nariai tiesiogiai mažai dalyvavo vietinės valdžios pakeitimo akcijose, nors ir kontroliavo LVS veiksmus), norėdama toliau kontroliuoti lietuvių nacionalinį judėjimą. Tautinis revoliucinis judėjimas Lietuvos kaime, kartu ir radikalios lietuvių politinės grupuotės po Lietuvių suvažiavimo tapo nebekontroliuojami. Taip pat galėjo atsitikti ir pradėjus masines represijas prieš konservatorius bei LDP. Šios partijos būtų priverstos pasitraukti į pogrindį. Be abejo, tai neatitiko carizmo planų. Turint galvoje, kad minėti areštai ir kratos sutapo su masinių represijų Lietuvos kaime pradžia, šios priemonės prieš konservatorius bei LDP buvo labiau panašios į inscenizaciją siekiant įtikinti lietuvių visuomenę, kad represijos nukreiptos vienodai prieš visus.

1906 m. sausio mėn. – tai baudžiamųjų burių siautėjimo kulminacija¹⁶². Dažnai tai buvo pakartotinos akcijos prieš tuos pačius valsčius, kurie, baudžiamiesiems būriams persikėlus į kitus valsčius, buvo atkūrę po Lietuvių suvažiavimo suformuotas naujas valsčių valdžios struktūras. 1906 m. sausio mėn. taip pat buvo išlikę valsčių, kuriuose dar nespėjo apsilankyti baudžiamosios rinktinės. 1906 m. vasario mėn. kariuomenė jau kontroliavo visą Kauno guberniją, nors dar turėta nemažai darbo atkuriant senąją valdžią atskiruose valsčiuose. Suvalkų gubernijoje 1906 m. sausio mėn. pab. valdžia taip pat jau buvo nuslopinusi svarbiausius revoliucinio judėjimo židinius¹⁶³. Vilniaus gubernijoje, išskyrus Vilniaus miestą, situacija nebuvo tokia įtempta ir gražinti senąją valdžią pavieniuose valsčiuose buvo kur kas lengviau, juo labiau kad neramumai Trakų, Švenčionių bei Vilniaus apskrityse neprilygo net ramiausioms Kauno gubernijos apskritims – Raseinių ir Kauno.

*Antanas Vileišis Lukiškių kalėjime kalėjo maždaug mėnesį. J. Bortkevičiui šis areštas buvo lemtingas: kalėjime susirgęs neišgydoma liga, po kelerių metų jis mirė.

¹⁶⁰D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija, p. 90; Žinios iš Lietuvos. Vilnius, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.I.12(25), nr. 4, p. 57; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 22; A. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 227, 232; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 46–47 ir kt. veik.

¹⁶¹Žr. 160 išnašą.

¹⁶²Žr. *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 1–3; *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 3, 5–7; *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 12, 31, 32, 33; *Революция 1905–1907 г. г. в Лумве*, p. 384, 385, 389, 392, 396.

¹⁶³Žr. *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 6–7, 9–13; *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 45, 50, 53, 59 ir kt.

Represijoms nepavyko pasipriešinti dėl ginkluotų būrių silpnumo ir svarbiausių agitatorių areštų. Kauno, Ukmergės, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Kalvarijos kalėjimai buvo perpildyti. Iš viso areštuota apie 1500 aktyviausių tautinės revoliucijos dalyvių. Kalėjime atsidūrė Pr. Mažylis, J. Okuličienė, K. Jonelytė, P. Ruseckas, V. Kapsukas, P. Degulis, St. Didžiulis, A. Didžiulis, J. Girnius, P. Grigaitis, Vl. Nagevičius, E. Galvanauskas, J. Kačergis ir kiti¹⁶⁴. Dalis persekiojamųjų slapstėsi Vilniuje ar Kaune. Vilniuje dažniausiai jie prisiglausdavo J. Vileišio, A. Smetonos, inž. P. Morkūno, G. Landsbergio-Žemkalnio namuose, Kaune – pas S. Banaitį, R. Šliūpą, Vl. Stašinskį¹⁶⁵. Kai kuriems aktyviems revoliucijos dalyviams vėliau pavyko pabėgti į užsienį: Pr. Mažylis atsidūrė Krokuvoje, P. Grigaitis, J. Vabalas – JAV, J. Smalstys-Smolksis – Belgijoje, A. Rimka – Šveicarijoje, E. Galvanauskas – Juodkalnijoje ir t. t.¹⁶⁶

1906 m. kovo–balandžio mėn. baudžiamieji būriai tebebuvo dislokuoti Kauno gubernijoje, tačiau jų veiklos mastas mažėjo. Retkarčiais buvo rengiamos akcijos prieš vieną ar kitą nepaklusnų valsčių arba atliekamos pavienės operacijos norint įbauginti vietinius gyventojus. Didesnė problema buvo teroristinių ginkluotų būrių, ypač suaktyvėjusių 1906 m. pavasarį, persekiojimas¹⁶⁷. Caro valdžiai galutinai juos likviduoti pavyko tik 1907 m. pradžioje. Taigi jau 1906 m. kovo–balandžio mėn. represijos Kauno ir Suvalkų gubernijose aprimo, o nuo gegužės mėn. pavieniai kariuomenės būriai kartu su policija atliko tik situacijos kontrolės funkcijas.

Baudžiamųjų būrių siautėjimo metu buvo nužudyta keliasdešimt žmonių ir kur kas daugiau sužeista. Vis dėlto masinės represijos Lietuvoje buvo mažesnio masto negu Latvijoje, Estijoje ar Lenkijoje¹⁶⁸, t. y. ten, kur revoliucinis judėjimas buvo stipresnis. Lietuvoje valstiečių judėjimas netapo stichiškas (nors kai kuriuos jų veiksmus galima vadinti stichiškais), nes socialiniai ir etniniai antagonizmai Lietuvos kaime nebuvo tokie stiprūs, kaip Estijoje ar Latvijoje, be to, šį judėjimą kontroliavo lietuvių politinės partijos. Prasidėjus represijoms, lietuvių politinių partijų centrų ir Lietuvos kaimo tarpusavio ryšiai buvo labai apriboti. Nei lietuvių politinėms grupuotėms, nei tuo labiau kaime veikusiems agitatoriams neturint detalios ir lanksčios veiksmų programos, baudžiamieji būriai, nors ir ne taip greitai, kaip tikėtasi, palaužė Lietuvos kaimo gyventojų pasipriešinimą.

Jau 1906 m. pavasarį prasidėjo teismo procesai prieš Lietuvių suvažiavimo ir apskritai tautinio revoliucinio judėjimo dalyvius. Teisia-

muosius gynė žymiausi lietuvių bei Lietuvos lenkų advokatai – A. Bulota, Vl. Stašinskis, P. Leonas, St. Lukauskis, K. Venclauskis, Jonas Vileišis, St. Narutavičius, T. Vrubleviskis ir kiti. Iš karto krinta į akis tai, kad patys „gynėjai“ irgi buvo Lietuvių suvažiavimo dalyviai (išskyrus P. Leoną ir T. Vrubleviskį). Pirma, kaip jau minėta, caro valdžia atsisakė represijų prieš lietuvių inteligentiją, norėdama ir toliau kontroliuoti lietuvių nacionalinį judėjimą. Antra, minėti advokatai (išskyrus St. Narutavičių) nedalyvavo konkrečiose akcijose prieš vietinę caro valdžią. Todėl inkriminuoti jiems antivyriausybinus veiksmus trūko įkalčių. Juk ir sušaukti Lietuvių suvažiavimą caro valdžia formaliai netrukdė. Tai buvo svarbiausias argumentas ir ginant teisiamuosius. Todėl dalyvavimas Lietuvių suvažiavime netapo svarbiausiu įkalčiu. Dažniausiai Suvažiavimo ir apskritai tautinio-revoliucinio judėjimo dalyviai iš esmės buvo kaltinami Suvažiavimo nutarimų vykdymu, o konkrečiai – pagal Baudžiamojo kodekso 121 straipsnį – ginkluoto sukilimo kurstymu arba pagal 129 straipsnį – antivyriausybine veikla ir pasikėsinimu nuversti esamą politinę santvarką. Dažnai buvo kaltinama iš karto pagal abu šiuos straipsnius. Apskritai 121 ir 129 straipsnių pritaikymo diapazonas buvo platus: kvietimas ginklu atskirti Lietuvą nuo Rusijos (tokia formulė kartu rodė, kad „Lietuva“ Rusijos valdžiai irgi jau buvo geopolitinė sąvoka), agitacija ginkluotu būdu sukurti Lietuvos autonomiją, antivyriausybinių ir nacionalistinių agitacijų (prakalbos ir literatūros platinimas), Lietuvių suvažiavimo nutarimų platinimas, nelegalios literatūros laikymas, kvietimas nepaklusti valdžios atstovams, dalyvavimas nesankcionuotose mitinguose bei demonstracijose, priklausymas LSDP (ji buvo traktuojama kaip antivyriausybinių organizacija) ar bendradarbiavimas su ja¹⁶⁹. Neretai taikytas ir 103 straipsnis – už caro asmens įžeidimą¹⁷⁰. Didelė dalis įkalintų tautinio judėjimo dalyvių buvo paleista

¹⁶⁴žr. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, 1906, nr. 2; *Varpas*, 1905, nr. 11/12; *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 11, 14, 15/16, 17, 18; *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 33, 49, 68 ir kt.; *Lietuvos žinios*, 1931, nr. 34, 36, 49, 58, 85 ir kt. literatūra (A. Smetonos, J. Basanavičiaus, P. Rusecko, F. Bortkevičienės, K. Griniaus, J. Gabrio ir kitų atsiminimai).

¹⁶⁵J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus seimo rytojus“, op. cit., p. 272.

¹⁶⁶P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, op. cit., f. 11-133, l. 112.

¹⁶⁷Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 376–377.

¹⁶⁸Ibidem; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 109–110.

¹⁶⁹žr. Lietuvos VIA, f. 930, 932, 1227 ir kt.

¹⁷⁰Ibidem.

1906 m. pavasarį ir vasarą. Dauguma jų buvo nuteisti 3 mėn. kalėjimo ir piniginių baudomis. Tačiau nemaža dalis Lietuvių suvažiavimo dalyvių bei jo nutarimų platintojų nuteista nuo ½ iki 7 metų kalėjimo, ištremta į Sibirą, rečiau – į Rusijos europinės dalies gubernijas. Bylos prieš Suvažiavimo dalyvius buvo nagrinėjamos iki 1911 m., pavienės – net iki 1914 m.

Lietuvių suvažiavimas Rusijos valdžią domino Rusijos politinės strategijos ir taktikos požiūriu, nes strategiškai Lietuva buvo svarbus Rusijos imperijos regionas, o spartus lietuvių visuomenės politizavimasis kėlė didžiulį caro valdžios nerimą. Todėl stengtasi ištrinti iš tautos atminties ne tik naująjį Suvažiavimo pavadinimą – *Didysis Vilniaus seimas*, bet ir patį Suvažiavimą, kaip istorinį įvykį¹⁷¹. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo cenzūra kontroliavo, kad joks *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* ar *Didžiojo Vilniaus seimo* paminėjimas nepatektų į lietuviškos spaudos puslapius. Aišku, ne visada jai tas pavykdavo.

Taigi caro valdžia, nesutrukdžiusi įvykti Lietuvių suvažiavimui, vėliau pasinaudojo sąlygišku savo sustiprėjimu 1905 m. gruodžio mėn. antrojoje pusėje (s. st.) ir palankia tarptautine situacija, leidusia Rusijai sukaupti jėgas vidinėms problemoms spręsti ir sėkmingai susidoroti su tautine revoliucija Lietuvoje. 1905 m. gruodžio–1906 m. vasario mėn. tokias pat pergales carizmas pasiekė Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje, Kaukaze ir kt., taip pat ir imperijos centre – Maskvoje ir Peterburge.

¹⁷¹E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 288.